

УДК 802.054

Г. І. Приходько,
доктор філологічних наук, доцент
(Запорізький національний університет)

ОЦІННИЙ КОМПОНЕНТ У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ СЛОВА

У статті подається визначення, розглядаються роль і місце оцінного макрокомпонента в семантичній структурі слова, досліджується проблема виділення різних типів оцінного значення: раціонального, емоційного, емоційно-раціонального. Особлива увага приділяється визначенню критеріїв відбору оцінної лексики. Демонструється відтворення оцінки об'єктів дійсності на лексичному рівні.

Питання, що стосуються оцінної лексики, залишаються й досі багато в чому дискусійними. Відрадно лише те, що інтерес до них не згасає, а тому є надія, що вони дістануть належне вирішення. Тримається цей інтерес на виключній теоретичній і практичній важливості проблематики, пов'язаної з оцінними словами. Йдеться не лише про вияв оцінних моментів на лексичному рівні мови. Питання про оцінну лексику безпосередньо торкається таких важливих проблем, як мова й суспільство, мова й мовлення, функції мови. На сьогодні ще не достатньо вивчені закономірності виникнення в мові оцінних слів; фактори, що уможливають вираження словом певного оцінного ставлення до висловлюваного, бо саме воно несе всю повноту як денотативної, так і позаденотативної інформації.

Особливо вдячним для прагматичних цілей є марковані слова. Вони поліфункціональні саме прагматично. Цікаву думку у зв'язку з цим висловив В. І. Шаховський. Наявність у семантичній структурі слова емотивного та оцінного компонента, вважає він, дозволяє ідентифікувати такі лексеми як "прагматичні слова". Окрім денотативних характеристик, вони включають ще й компоненти "логіко-емоційного чи оцінного ставлення до денотативної частини лексичного значення слова" [1: 832], внаслідок чого утворюються прагмеми (термін Т. В. Маркелової), що "вказують на ставлення мовця до позначуваного словом же явища" [2: 178]. Усе це зайвий раз засвідчує актуальність проблематики, пов'язаної з оцінною лексикою, особливо у зв'язку із зростанням у сучасній лінгвістиці інтересу до питань семантики й прагматики.

Мета запропонованої статті полягає в дослідженні ролі і місця оцінного компонента в структурі слова.

Матеріалом дослідження послужили близько 12 000 лексичних одиниць, відібраних методом суцільної вибірки з Longman Dictionary of the English Language [3] і перевірених за кількома іншими тлумачними словниками.

Вважається, що всі слова, які містять оцінку, можна класифікувати як: а) розумово-оцінні, в яких оцінка "йде не від серця, а від розуму"; б) емоційно-оцінні, що вказують "на почуття, звичайно пробуджувані предметами, які певним чином оцінюються суспільством" [4: 143, 156-157]. Але слід визнати, що чітко розмежувати розумово-оцінні й емоційно-оцінні слова доволі складно, оскільки всі слова, що вказують на почуття, викликані тими чи іншими явищами, містять у собі розумову оцінку.

У зв'язку з цим потрібно, на наш погляд, звернути увагу на те, що оцінне значення – це понятійна основа конкретних оцінок, що поєднує в собі семантичні й прагматичні аспекти. Оцінне значення виступає як вид когнітивної інформації, що передається через семантику слова та відтворює в дефініції поняття когнітивну структуру концепту, вираженого цим словом [5: 34]. Оцінювання слід розуміти як психічний акт, діяльність двох автономних сфер психіки – розуму та почуттів, що значною мірою є суб'єктивними і здійснюється як доволі усвідомлене, коли ми керуємося розумом, а не почуттями. Когнітивне оцінювання результатів діяльності складає провідний компонент структури емоцій, що відображає головне в загальній реакції.

Генетичні корені оцінки, на нашу думку, полягають саме в емоційному способі (як найдавнішому) відображення суб'єктно-об'єктних відносин. Загальновідомим є той факт, що пізнання починається з безпосереднього чуттєвого контакту суб'єкта з навколишнім світом і закінчується виникненням у свідомості суб'єкта ідеального образу цього світу. Емоції відтворюють не явища та предмети реального світу, а ті об'єктивні відношення, в яких ці предмети та явища пристосовані до потреб людини. Специфіка емоцій полягає в тому, що вони є й об'єктом відображення в мові, й інструментом відображення самих себе та інших об'єктів навколишнього світу [6: 13].

За справедливим твердженням О. М. Вольфа та В. І. Шаховського, в основі емоції лежить оцінка [7: 40-42], а кожна емоція людини є результатом певного виду оцінки [8: 18]. У цьому плані можна говорити про оцінні підстави емоцій.

З іншого боку, емоція може й сама служити підставою для оцінки. У будь-якому разі емоції та оцінки пов'язані між собою причинно-наслідковими відношеннями. Отже, оцінка та емоції взаємодіють таким чином: оцінка – це думка суб'єкта про цінність об'єкта для нього, а емоція – це переживання суб'єктом цієї думки. Емоційне ставлення є важливою складовою частиною мовної модальності.

© Приходько Г. І., 2009

Мова завжди передбачає раціональний аспект, а тому розмежування раціонального та чисто емоційного в мові є умовним. Однак, останні дані деяких наукових досліджень довели правомірність виділення емоційного типу мислення, розокремлення емоційного та раціонального як різних сфер інтелекту. Крім того, параметри оцінки та емоції в семантиці мовних одиниць можуть комбінуватися: перехрещуватися, нашаровуватися один на одного. Отже, це може бути компромісним вирішенням питання про співвідношення раціонального і емоційного в мові, що дозволяє виділити такі типи оцінного значення: раціональне, емоційне, емоційно-раціональне [9: 38].

Під **раціонально-оцінним значенням** розуміємо таке значення, яке ґрунтується на раціонально-оцінних, логічних судженнях про ознаки, що об'єктивно притаманні референту. Когнітивний зміст раціональної оцінки – це думка суб'єкта оцінки про позитивну чи негативну цінність позначуваного в цілому або якої-небудь його властивості, заснованої на знаннях неписаних, узувальних норм ціннісної картини світу, що базується на повсякденно-побутовому образі світу, який склався в даному мовному колективі та на його життєвій філософії.

Емоційно-оцінне значення входить до спектру "схвалення / несхвалення", має своїм змістом певне почуття-ставлення, що надає найменуванню ілюкутивної сили. Отже, цей тип оцінного значення заснований на емоціях та почуттях, що пов'язані з властивостями, які не притаманні референтові, а лише приписуються йому творчим мисленням суб'єкта.

Емоційно-раціональне оцінне значення орієнтоване на позначуване (денотат) і представляє психічний аспект раціональної оцінки, описує почуття, засноване на раціонально-оцінних судженнях та переживаннях в органічній їх єдності.

Варто зауважити, що хоча характер емоційного і раціонального оцінювання дуже часто збігаються, оскільки вони мають один і той же самий об'єкт і суб'єкт оцінки (різними є лише характер та основа оцінювання), проте це має місце не завжди, що наочно спостерігається на прикладах гумору, іронії, сатири та сарказму.

Типологія оцінних значень порушує ще одне важливе для їх вивчення питання, а саме: до якого аспекту значення входить оцінка, тобто питання про місце оцінного значення в семантичній структурі слова. Неоднорідність оцінного компонента зумовлює його різну взаємодію з іншими компонентами у структурі значення мовного знаку.

У лінгвістичній літературі існує декілька схем зображення семантичної структури слова, кожна з яких є достатньо об'єктивною та логічною. Більшість дослідників визнає існування ядерної та периферійної зон у семантиці слова і виділяє семантичні компоненти залежно від їх позиції стосовно цих зон.

Так, традиційно протиставляються предметно-логічний компонент – денотативне значення (в зарубіжній лінгвістичній літературі його іноді називають термінами *conceptual*, *cognitive* [10: 22] *meaning*), понятійна співвіднесеність імені та співзначність означуваного, тобто додатковий до предметно-логічного компонент, відтінки значення (конотативне значення слова).

Більшість лексем англійської мови володіють лише денотативним значенням, а тому з точки зору виражальних можливостей вони нейтральні. Ці слова позначають поняття, але не виражають ставлення мовця до предмета мовлення. Зауважимо, що нейтральними такі слова є у своєму основному, прямому значенні та в типових випадках уживання. Такими вони фіксуються і в словниках, наприклад: *dog*, *lion*, *fox*, *wooden*, *red* та багато інших. Разом з тим, у живому вжитку, особливо в усно-розмовному мовленні, в художній та публіцистичній мові, так звані нейтральні слова здатні набувати досить несподіваних емоційних і навіть функціонально-стилістичних забарвлень. Отже, оцінність нейтральних слів є контекстуально-зумовленою.

Проте в англійській мові чимало й таких слів, що мають стале додаткове забарвлення. Їх називають стилістично забарвленими. Саме така лексика переважно й використовується для передачі оцінки, оскільки вона містить компонент стилістичного значення, здатного виражати позитивне або негативне ставлення мовця до позначуваного словом предмета чи явища.

У цьому зв'язку підкреслимо, що оцінка, яка міститься в значенні стилістично забарвлених слів, настільки явно виражена, що не дозволяє вживати їх в інших значеннях. Такі слова ілюструють необмежені й різноманітні вияви людського фактора: оцінка "зазирає" у кожен з основних розділів ідеографічного словника" [11: 34].

Вивчення стилістичного значення слова є важливим і з огляду на те, що ми розглядаємо всі лексичні одиниці передусім у комунікативно-прагматичному аспекті. Виходячи з цього, доцільно об'єднати всі відтінки стилістичного значення в одну групу на тій підставі, що всі вони передають ставлення мовця до предмета думки. За цією ознакою такі відтінки в стилістичному значенні можна співвіднести з першою особою акту комунікації й виділити особливий аспект, функція якого полягає в модальній орієнтації мовної одиниці в процесі її стилістичної трансформації.

Усі стилістично забарвлені слова мають численні відтінки, які, як уже зазначалося, зумовлені тим чи іншим ставленням мовця (суб'єкта) до явища чи предмета, що називається. Емоційне забарвлення виникає у слові внаслідок того, що саме його значення містить елемент оцінки.

Оцінний компонент, поєднуючись з емотивним, відображає національно-культурні особливості суб'єкта оцінювання, які реалізуються передусім через оцінну лексику.

Оцінний компонент стилістичного значення включає позитивну чи негативну оцінку. Позитивна оцінка міститься переважно у словах схвальних, пестливих, почасти в словах жартівливих. Негативні відтінки складають ширший спектр – несхвальний, глузливий, зневажливий, докірливий, зневажливо-фамільярний, брутальний, лайливий, який реалізується у відповідній лексиці. Слід визнати, що всі ці відтінки часом ледь відчутні, а до того ж мінливі історично й контекстуально зумовлені.

Зазначимо, що хоча оцінний компонент семантики слова традиційно відносять до конотації, необхідно враховувати той факт, що сучасний погляд на складний характер оцінного значення, виділення в ньому двох аспектів (раціонального та емоційного) зумовили необхідність визнання, що в мові можуть бути слова, оцінне значення яких входить до денотативного аспекту, та слова з емоційним значенням – складовою частиною конотації. Ці типи оцінного значення іноді присутні одночасно, що дає підстави виділити третій тип – емоційно-раціональне оцінне значення, яке пронизує обидва аспекти значення слова та невіддільне від жодного з них.

З огляду на вищесказане, оцінне значення розглядається нами як макрокомпонент семантичної структури слова, який входить до прагматичної зони та експлікується у тлумаченні, тобто в зоні семантики. Різноманітність типів оцінного значення, що структурують семантику лексичних одиниць, відтворює багатогранність ціннісного світосприйняття оточуючої дійсності, складну взаємодію оцінних та емоційних параметрів процесу пізнання.

Тепер перейдемо безпосередньо до аналізу оцінної лексики. Аналіз масиву вибірки (12 000 слів) показав, що 8 620 слів (72%) – це лексеми, семантична структура яких містить негативно-оцінні сем. Решта – 3 380 слів (28%) – мають семантичну структуру з семою позитивної оцінки. Це ще раз підтверджує думку про неоднорідність оцінного пласту лексики. Подібне явище можна також розцінювати як ще один доказ правомірності висновку про те, що в житті будь-якого мовного колективу значно більше негативних явищ, ніж позитивних.

При доборі матеріалу з лексикографічних джерел враховувалося кілька моментів. По-перше, зверталась увага на оцінну номінацію, що виражається:

а) словами-маркерами негативно-оцінних сем, а саме: *derogatory, contemptuous, ironical, vulgar*, наприклад: *ballad-monger (derog.) – worthless poet, poetaster* – віршомаз, автор чи продавець балад; *bint (colloq. usu. derog.) – girl* – дівчина; *brat (contempt.) – child* – дитина, виродок; *dabbler (contempt.) – one who engages in or at pursuit as a hobby* – дилетант; *gas-bag (derog.) – empty talker* – базіка, пустодзвін;

б) показниками сем позитивної оцінки – *humorous, facetious, jocular, poetic*, наприклад: *casque (poet.) – helmet* – шолом; *bide (poet.) – wait for a favourable opportunity* – чекати на сприятливий випадок; *avaunt (joc.) – go away, begone* – геть;

в) індикатором негативно-оцінної чи позитивної оцінки, що міститься безпосередньо в самому лексикографічному витлумаченні слів. У ролі таких індикаторів виступають якісні прикметники, що виражають власне ознаку і одночасно вказують на її негативну чи позитивну оцінку. Це в основному прикметники *bad* і *good*, які найчастіше використовуються для тлумачення інших лексичних одиниць і виражають негативну чи позитивну оцінку в найбільш повній абстрактній і нейтральній формі.

Негативна чи позитивна оцінка в словах цього типу може міститися або у структурі твірної основи, наприклад: *calf-stupid fellow* – придуркуватий хлопець; *rake-dissipated or immoral man of fashion* – вітрогон, розпусник; *toad-detested or disgusting person* – бридка людина; *admire – look at with pleasure or satisfaction* – приходити в захват; захоплюватися, милуватися; *honest – straightforward; not telling lies, not cheating or stealing* – чесний, правдивий, щирий, справжній; *beauty – combination of qualities that give pleasure to the senses or to the moral sense or the intellect* – краса; або в похідному слові: *represser – one who quells, suppresses* – гнобител (repress – to restrain, to keep under restraint; to put down, to suppress, to quell); *evil-doer – person who does evil* – злодій, грішник (*evil – bad, injurious, mischievous, worthless, wicked, morally bad*); *blockhead – dolt – телепень (block – stolid or hard-hearted person)*; *beautiful – giving pleasure or delight to the mind or senses* – гарний, прекрасний, пречудовий (*beauty – combination of qualities that give pleasure to the senses or to the moral sense or the intellect*); *kind-hearted – having a kind nature; sympathetic – м'якосердий, добрий (kind – having, showing, thoughtfulness, sympathy or love for others)*; *lovely – beautiful; attractive; pleasant* – гарний, прекрасний, дивовижний (*love – warm, kind feeling*);

г) індикатором *guilty of*, який не зводиться до основного й вихідного індикатора *bad*, проте дефініції слів *guilty* та *guilt*, з допомогою яких витлумачується ця група лексем, характеризують носія ознаки як людину, що порушила моральні й соціальні закони, прийняті в певному мовному колективі, а іменні компоненти цього тлумачення виступають як позначення дій, вчинків, якостей, що не відповідають соціально встановленим нормам, а тому засуджуються. Наприклад: *hypocrite* –

person guilty of hypocrisy, dissembler, pretender – лицемір; *cad* – *person of low manners*; *person guilty of ungentlemanly conduct, blackguard* – негідник, невихована людина, хам.

Зважаючи на це, ми вважаємо за можливе "*guilty of*" як самостійний індикатор негативної оцінки, а слова, тлумачення яких містять його, виділити в окрему групу. На наш погляд, до неї могли б бути включені й іменники, у словниковій статті яких з-посеред інших є і цей індикатор: *turncoat* – *one who turns his coat*, *renegade* – ренегат, зрадник; *goal-bird* – *prisoner*, *habitual criminal*, *rogue* – кримінальний злочинець;

д) семантичною структурою слова, що вказують на надмірність ознаки, якості *too much*, *exorbitant*. Причому ці семантичні структури можна вказувати як на наявність негативної, так і позитивної оцінки у слові, як наприклад: *extor* – *person who demands money illegally or exorbitantly* – вимагач; *flatterer* – *one who praises another person too much* – підлабузник; *gourmet* – *person who enjoys eating too much*, *and is expert in the choice of, delicate food, wines, etc.* – гурман; *exquisite* – *of great excellence*; *brought to a high exorbitant state of perfection* – вишуканий, витончений, чарівний.

По-друге, при доборі матеріалу ми враховували також оцінну конотацію, причому як контекстуальну, так і ситуативну, що включає й екстралінгвальні фактори.

Оскільки контекстуальну оцінну конотацію ми розглядаємо як лінгвальний фактор, тому що вона вербальна, то основну свою увагу приділимо екстралінгвальним, невербальним чинникам, що спричиняють появу оцінки у висловлюванні. Отже, можна сказати, що мовленнєва ситуація – це процес, в якому виникає оцінка, а контекст – це результат, що фіксує оцінку в висловлюванні.

На лексичному рівні оцінка об'єктів дійсності відтворюється завдяки дериваційним процесам. Оцінність – це не просто відтінок у лексичному значенні слова, а можливий компонент його семантичної структури, причому такий, який може модифікувати значення слів, йому належить творча роль у зміні значення. Таким чином, можна стверджувати, що аксіологічна деривація є окремим випадком семантичної деривації, яка має розглядатися як самостійний спосіб поповнення словника кваліфікативними словами, що повинно бути предметом подальших досліджень оцінного потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Sahovskij V. I. Lexikalische Bedeutung des Wortes und Konnotation // Zeitschrift für Phon. Sprachwiss. Kommunik.forsch. – 1987. – Bd. 40, H. 6. – S. 830 – 838.
2. Маркелова Т. В. Знак-прагмема в системе оценочного значения // Доклады VI Междунар. конф. "Семантика языковых единиц". – Т. 1. – М.: СпортАкадемПресс. – 1998. – С. 177 – 180.
3. Longman Dictionary of the English Language. – L.: Longman, 1984. – 1876 p.
4. Петрищева Е. В. Стилистически окрашенная лексика русского языка. – М.: Наука, 1984. – 221 с.
5. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – 362 с.
6. Мягкова Е. Ю. Эмоционально-чувственный компонент значения слова. – Курск: Изд-во Курск. гос. пед. ун-та, 2000. – 110 с.
7. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
8. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1987. – 192 с.
9. Антонченко Т. М. Основні тенденції аксіологічних змін у семантичній структурі американізмів: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2000. – 229 с.
10. Taylor J. R. The Two-Level Approach to Meaning // Linguistische Berichte. – 1994. – Bd. 149. – P. 3 – 26.
11. Ягубова М.А. Оценка в языковой картине мира // Вопросы стилистики. – Саратов: Саратовск. ун-т. – 1996. – Вып. 26. – С. 30 – 40.

Матеріал надійшов до редакції 05.03. 2009 р.

Приходько А. И. Оценочный компонент в семантической структуре слова.

В статье подаётся определение, рассматриваются роль и место оценочного макрокомпонента в семантической структуре слова, исследуется проблема выделения различных типов оценочного значения: рационального, эмоционального, эмоционально- рационального. Особое внимание уделяется определению критериев отбора оценочной лексики. Демонстрируется воспроизведение оценки объектов действительности на лексическом уровне.

Prihodko A. I. Evaluation Component in Semantic Structure of Word.

In this article the role and the place of evaluation macrocomponent in the semantic structure of the word are examined, the definition of the evaluation macrocomponent is given; the problem of selection of different types of evaluation meaning: rational, emotional, emotionally-rational is studied. The special attention is paid to the singling out of criteria for the selection of evaluation vocabulary. The realization of the evaluation of the objects of reality at the lexical level is demonstrated.